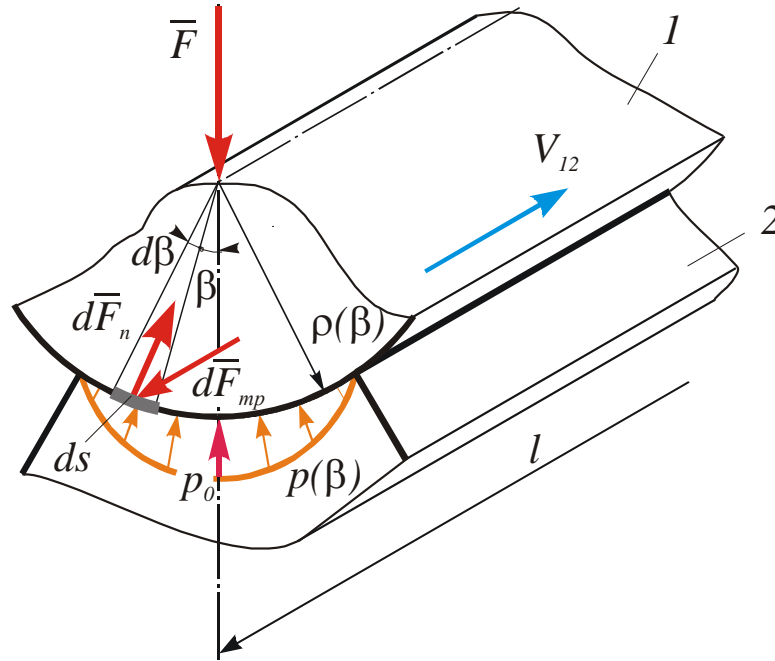

Лекція №16

11.2.3. Тертя в нижчих кінематичних парах

Окрім перелічених факторів, які впливають на величину коефіцієнта тертя, слід відзначити також форму і розташування елементів кінематичної пари. Для різних їх типів визначають *зведені коефіцієнти тертя*.

Розглянемо поступальну кінематичну пару, утворену ланками 1 і 2 (рис. 11.5), що контактують по поверхні довільної форми.

Рис. 11.5

Довжина поверховості контакту l . Радіус кривини поверхні контакту в довільній точці позначимо $\rho(\beta)$. Виділимо елементарну площадку контакту $l \cdot ds$. Сила тертя на ній

$$dF_{mp} = f dF_n;$$

$$dF_n = p(\beta) l ds = p(\beta) l \rho(\beta) d\beta.$$

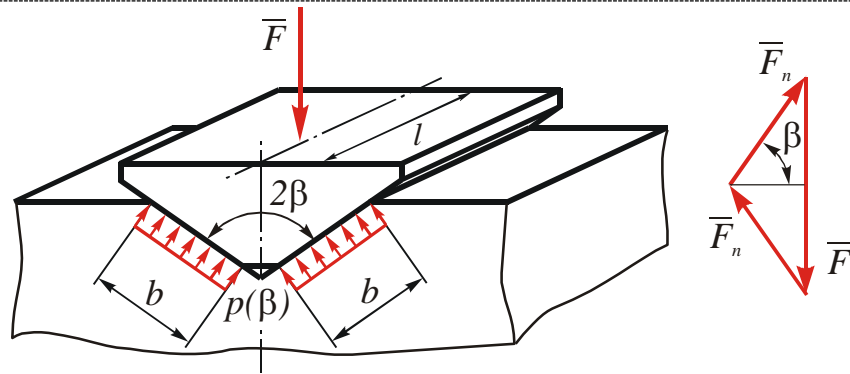
Тобто

$$dF_{mp} = fp(\beta) l \rho(\beta) d\beta \tag{11.4}$$

Результуюча сила тертя:

$$F_{mp} = fl \int_{-\beta_1}^{\beta_2} p(\beta) \cdot \rho(\beta) d\beta \tag{11.5}$$

а) Тертя в клинчастому повзуні (рис. 11.6)

Рис. 11.6

б) Тертя в циліндричному повзуні.

Тут $\rho(\beta) = r = \text{Const}$

Якщо пара не прироблена, то приймаємо рівномірний розподіл тиску $p(\beta) = p = \text{Const}$ (рис. 11.7). Тоді з умови рівноваги повзуна, проектуючи силу F_n на напрямок сили F , отримаємо:

$$F = 2 \int_0^{\pi/2} prl \cdot \cos \beta d\beta = 2prl .$$

Звідси

$$p = p(\beta) = \frac{F}{2rl}.$$

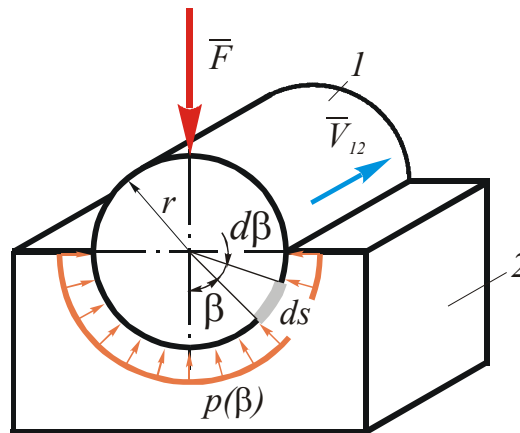

Рис. 11.7

Підставляючи $p(\beta)$ і $\rho(\beta)$ в (11.5), отримаємо

$$F_{mp} = fl \int_{-\pi/2}^{\pi/2} \frac{F}{2rl} \cdot r d\beta = fF \cdot \frac{\pi}{2} = f' \cdot F.$$

Тут зведений коефіцієнт тертя

$$f' = \frac{\pi}{2} F. \quad (11.7)$$

В приробленій парі приймається косінусоїдальний закон розподілення тиску (рис. 11.8).

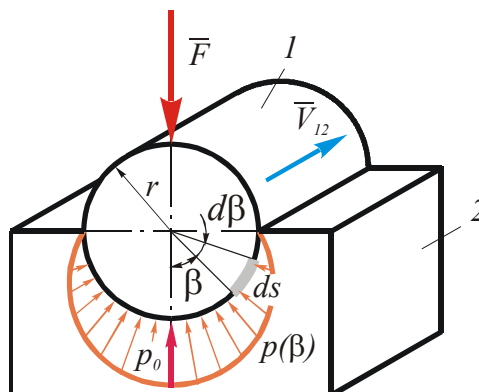

Рис. 11.8

$$p(\beta) = p_0 \cos \beta.$$

Тоді

$$F_{mp} = fl \int_{-\pi/2}^{\pi/2} p_0 \cos \beta \cdot r d\beta = 2frlp_0. \quad (11.8)$$

З умови рівноваги ланки 1:

$$F = \int_{-\pi/2}^{\pi/2} pl \cos \beta ds = \int_{-\pi/2}^{\pi/2} p_0 l \cos^2 \beta r d\beta = p_0 l r \int_{-\pi/2}^{\pi/2} \cos^2 \beta d\beta = p_0 l r \frac{\pi}{2}.$$

Звідси

$$p_0 = \frac{2F}{\pi l r}. \quad (11.9)$$

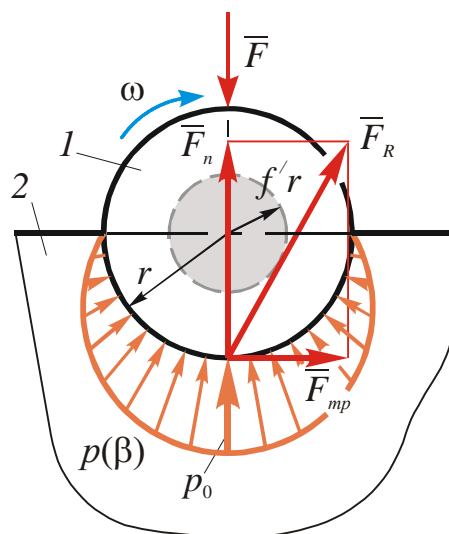
Тоді із формули (6.8)

$$F_{mp} = 2frl \cdot \frac{2F}{\pi l r} = \frac{4}{\pi} fF = f' \cdot F,$$

де зведений коефіцієнт тертя

$$f' = \frac{4}{\pi} f \quad (11.10)$$

в) Тертя в обертальній парі (рис. 11.9).

Рис. 11.9

В обертальних кінематичних парах з елементами, виконаними у вигляді круглих циліндрів, і навантажених силою F , розподіл тиску приймається

таким самим, як і в циліндричному повзуні. Сила тертя визначається так само, як і для того випадку.

Сумарна сила $\bar{F}_R = \bar{F}_{mp} + \bar{F}_n$ (рис. 11.9) дотикається до коло радіуса $f r$, що окреслює так званий *круг тертя*. Момент цієї сили відносно осі шарніра перешкоджає обертанню.

Для сферичних пар (рис. 11.10 а) зведений коефіцієнт тертя $f' = 1,27 f$. Для пар з конічними елементами (рис. 11.10 б) зведений коефіцієнт тертя $f' = \frac{f}{\cos \beta}$.

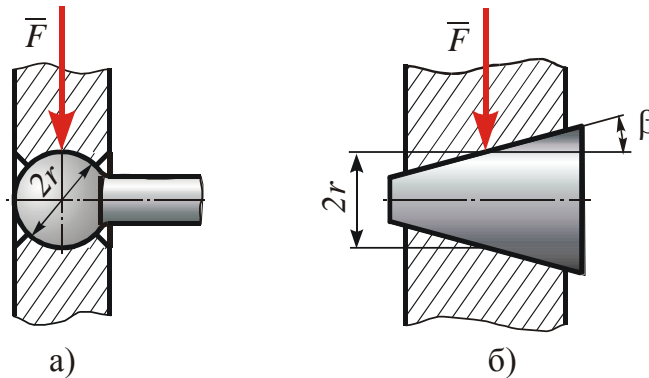

Рис. 11.10

г) Тертя в п'яті.

На рис.11.11 зображена кінематична пара, яка включає п'яту 1 і підп'ятник 2, навантажена осьовою силою F . В цьому випадку на поверхні п'яти (рис.11.11 б) виникає сила тертя вертіння, яка також підлягає закону Амонтона–Кулона.

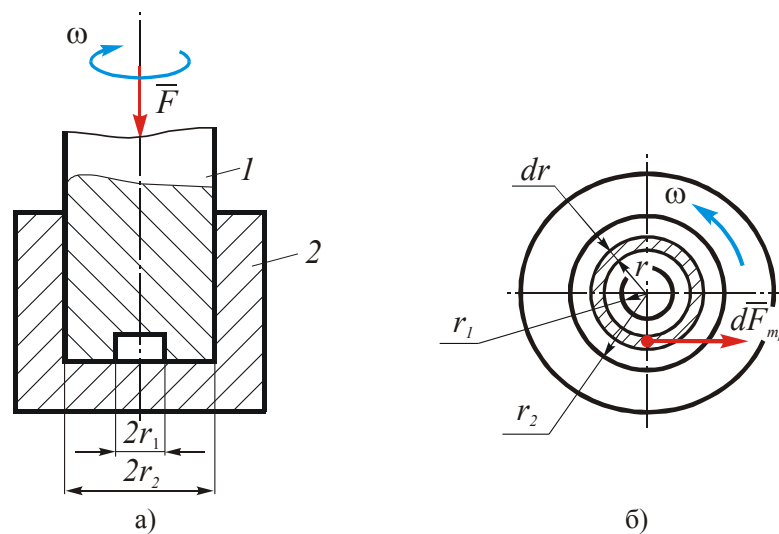

Рис. 11.11

Якщо вважати розподіл нормального тиску p по всій ширині кільця рівномірним, то можна записати:

$$p = \frac{F}{\pi(r_2^2 - r_1^2)}. \quad (11.11)$$

Виділимо кільце товщиною dr . Момент, що створюється силою dF_{mp} на цій площадці, дорівнює

$$dM_{mp} = dF_{mp} \cdot r; \quad (11.12)$$

$$dF_{mp} = f dF_n = f \cdot p 2\pi r dr. \quad (11.13)$$

Отже

$$dM_{mp} = f 2p\pi r^2 dr.$$

Інтегруючи, отримаємо

$$M_{mp} = \int_{r_1}^{r_2} 2\pi f p r^2 dr = \frac{2}{3} \pi f p (r_2^3 - r_1^3).$$

Або з урахуванням (11.11)

$$M_{mp} = \frac{2}{3} f F \frac{r_2^3 - r_1^3}{r_2^2 - r_1^2}. \quad (11.14)$$

Якщо п'ята не кільцева, тобто $r_1 = 0$, то

$$M_{mp} = \frac{2}{3} F \cdot f \cdot r. \quad (11.15)$$

д) Тертя у гвинтовій парі.

Розглянемо різьбу, представлену на рис.11.12.

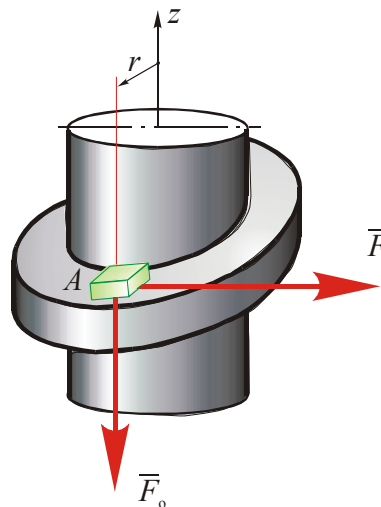

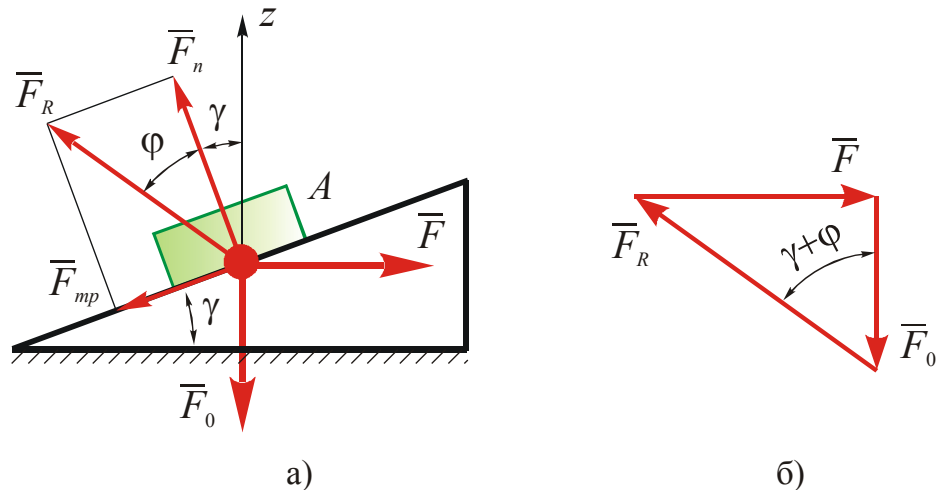
Рис. 11.12

На гайку, представлену елементом А, діє деяка сила F_0 і момент в площині, перпендикулярній до осі Z. Цей момент представлений силою F :

$$M = F \cdot r.$$

Щоб гайка була у рівновазі або в стані рівномірного руху вздовж різьби, має виконуватись умова рівноваги сил, що діють на гайку.

Розглянемо розгортку різьби (рис. 11.13 а).

Рис. 11.13

Умову рівноваги елемента А, навантаженого системою сил, що сходяться в одній точці, запишемо у вигляді:

$$\vec{F} + \vec{F}_0 + \vec{F}_R = 0 \quad (11.16)$$

Із плану сил (рис.11.13 б)

$$F = F_0 \operatorname{tg}(\varphi + \gamma) \quad (11.17)$$

Тут γ – кут підйому гвинтової лінії.

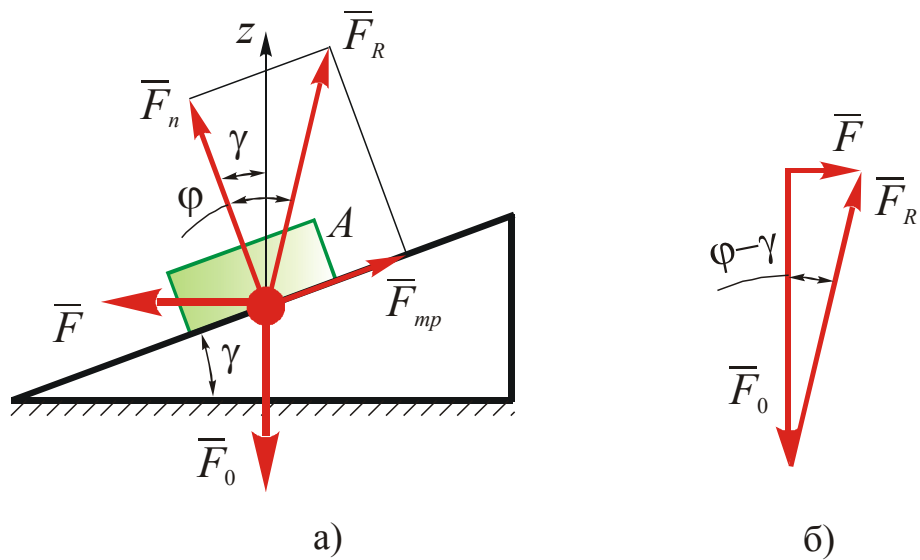
Отже момент, прикладений до гайки

$$M = F_0 r \operatorname{tg}(\gamma + \varphi). \quad (11.18)$$

Умова (11.17) отримана для випадку, коли гайка рухається проти напрямку сили F_0 (затяжка різьби або підйом вантажу домкратом).

Якщо гайка рухається у напрямку сили F_0 (рис. 11.14), отримаємо

$$F = F_0 \operatorname{tg}(\varphi - \gamma). \quad (11.19)$$

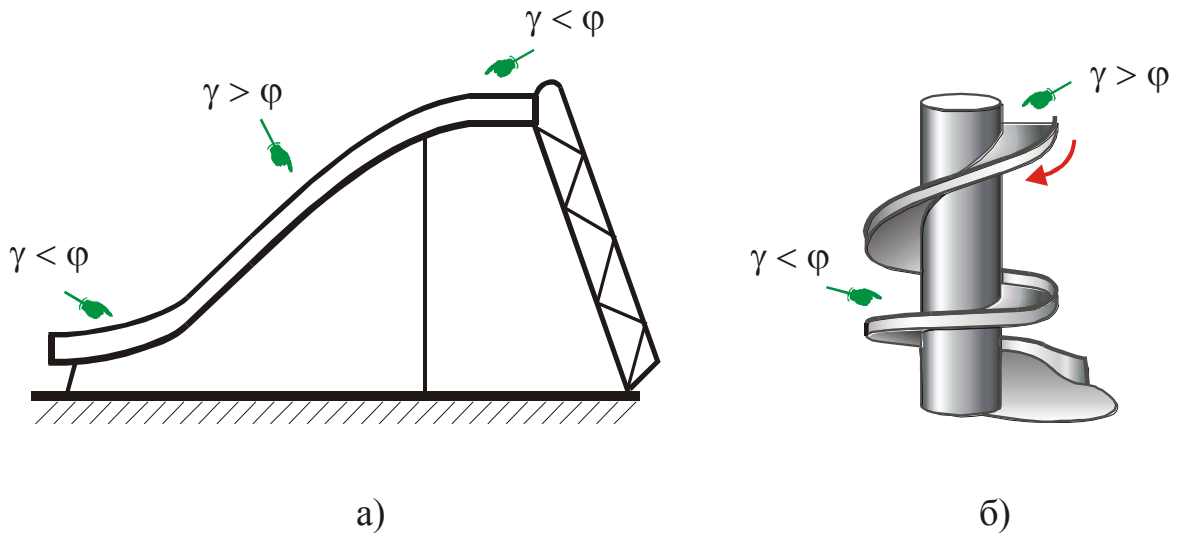
Рис. 11.14

Якщо $\gamma = \varphi \Rightarrow F = 0$, тобто гайка рухається рівномірно під дією сили F_0 (моменту до гайки прикладати не потрібно).

Якщо $\gamma > \varphi$ – маємо прискорений рух під дією F_0 .

Якщо $\gamma < \varphi$ – маємо умову самогальмування. За цієї умови без дії моменту $M = F \cdot r$ рух гайки неможливий.

Прикладами означених вище випадків можуть слугувати дитяча гірка (рис. 11.15 а), сковзало для транспортування вантажу з поверху на поверх (рис. 11.15 б) і т.п.

Рис. 11.15

Визначимо силу тертя в різьбі. Згідно з рис. 11.13:

$$F_{mp} = F_R \sin \varphi . \quad (11.20)$$

Із плану сил

$$F_R = \frac{F}{\sin(\varphi + \gamma)}.$$

Тоді

$$F_{mp} = F \frac{\sin \varphi}{\sin(\varphi + \gamma)}. \quad (11.21)$$

Після тригонометричних перетворень:

$$F_{mp} = F \frac{\operatorname{tg} \varphi}{\sin \gamma + \operatorname{tg} \varphi \cos \gamma} = F \frac{f}{\sin \gamma + f \cos \gamma}. \quad (11.22)$$

Рівняння (11.22) можна використовувати для прямокутної різьби.

Цим же рівнянням можна скористатися для визначення сили тертя в трикутній різьбі, якщо замість коефіцієнта тертя f підставляти зведений коефіцієнт тертя f' для клинчастого повзуна з кутом $2(90 - \alpha/2)$ при вершині (рис. 11.16):

$$f' = \frac{f}{\sin\left(90 - \frac{\alpha}{2}\right)} = \frac{f}{\cos \frac{\alpha}{2}}. \quad (11.23)$$

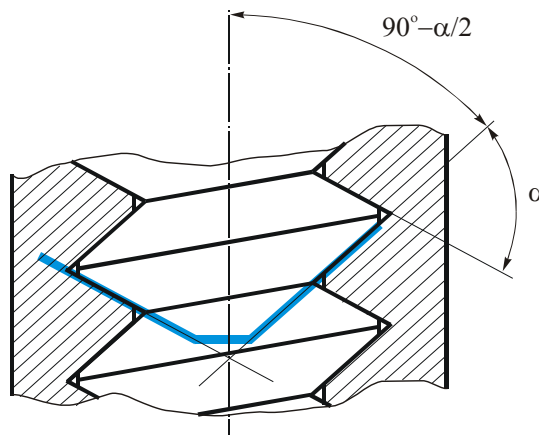

Рис. 11.16

Тоді

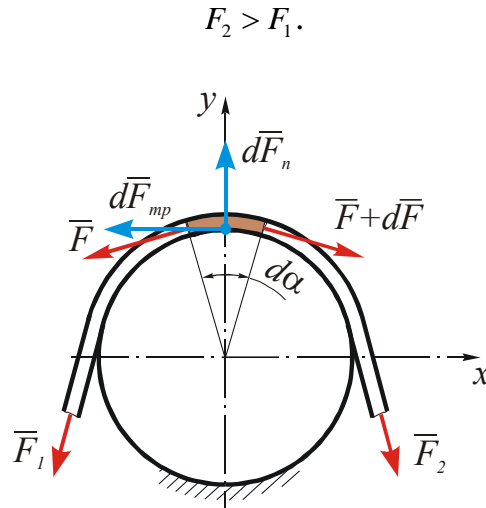
$$F_{mp} = F \frac{f'}{\sin \gamma + f' \cos \gamma} \quad (11.24)$$

Тут зведений коефіцієнт тертя f' визначається за формулою (11.23).

е) Тертя в кінематичних парах з гнучкою ланкою

Цю задачу вперше розв'язав Л. Ейлер.

Розглянемо гнучке тіло – пас, перекинута з натягом через шків (рис. 11.17). Щоб змістити пас відносно шківів, потрібно, щоб сили натягу в його гілках підлягали умові

Рис. 11.17

Виділимо елемент паса в межах кута $d\alpha$. Умови його рівноваги в проєкціях на осі:

$$\sum Y = dF_n - (F + F + dF) \sin \frac{d\alpha}{2} = 0;$$

$$\sum X = -dF_{mp} - F \cos \frac{d\alpha}{2} + (F + dF) \cos \frac{d\alpha}{2} = 0.$$

З першого рівняння можна записати:

$$dF_n \cong F d\alpha, \tag{11.25}$$

а з другого

$$dF_{mp} \cong dF. \tag{11.26}$$

Згідно з законом Амонтона-Кулона

$$dF_{mp} = f' dF_n = f' F d\alpha.$$

Або

$$\frac{dF_{mp}}{F} = f' d\alpha. \tag{11.27}$$

Враховуючи (11.26), інтегруємо вираз (11.27) у визначених межах:

$$\int_{F_1}^{F_2} \frac{dF}{F} = \int_0^{\alpha} f' d\alpha .$$

Отримаємо;

$$\ln\left(\frac{F_2}{F_1}\right) = f'\alpha ,$$

або

$$\frac{F_2}{F_1} = e^{f'\alpha} . \quad (11.28)$$

Рівняння (11.28) називається *рівнянням Ейлера для зусиль в пасах*.
Для повного кута обхвату α можна записати

$$F = F_2 - F_1 = F_{mp} .$$

Тоді сила тертя між пасом і шківом

$$F_{mp} = F_1(e^{f'\alpha} - 1) . \quad (11.29)$$

Тема 11.3. РІДИННЕ ТЕРТЯ

Призначення змащення:

Види мастил:

Розглянемо основні характеристики різних типів мастил.

11.3.1. Тверде мастило

Тут розділення тіл, що труться, виконується з допомогою твердого мастильного матеріалу. Зазвичай це пилоподібний графіт. Особливих характеристик це мастило не має.

11.3.2. Рідке мастило

Це натуральні і синтетичні масла (оливи), вода.

Розглянемо основні характеристики рідких мастил:

а) В'язкість динамічна (вимірюється в *пуазах*) і кінематична (вимірюється в *градусах Енглера* $^{\circ}E$).

В техніці частіше користуються кінематичною в'язкістю, яку визначають за швидкістю витікання мастила через калібрований отвір діаметром близько 2,8 мм. В'язкість залежить від температури: $^{\circ}E_{100}$ – кінематична в'язкість при $100^{\circ}C$; $^{\circ}E_{50}$ – при $50^{\circ}C$ і т.д.

Кінематичну в'язкість визначають за спеціальними таблицями.

б) Липучість.

Це здатність мастила змочувати поверхню, тобто утворювати адсорбційний шар на поверхнях тіл, що труться.

Мабуть кожному відомо, що вода змочує поверхню гірше, ніж олива, а ртуть – набагато гірше, ніж вода (рис. 11.18).

Рис. 11.18

в) Температура спалаху парів мастила.

За деякої температури над поверхнею мастила з'являється полум'я. Для машинних олив температура спалаху парів становить приблизно $250...300^{\circ}C$. Є синтетичні мастила з температурою спалаху парів більш ніж $600^{\circ}C$.

г) Температура застигання.

При зниженні температури в'язкість мастила збільшується і при деякій критичній температурі воно втрачає свої властивості – застигає. Автомобільний двигун перед запуском обов'язково прогрівають до певної температури, щоб мастило набуло потрібної в'язкості.

д) Кислотостійкість.

Є й інші специфічні властивості, про які можна прочитати у відповідній довідковій літературі.

11.3.3. Консистентне мастило

Його ще називають густим або пластичним. До даного типу мастил відноситься солідол жировий та синтетичний, ЦИАТИМ різних марок,

ЛИТОЛ. До речі, одним з найкращих консистентних мастил є звичайний смалець.

Розглянемо основні характеристики консистентних мастил.

а) Пенетрація, що з англійської мови перекладається як *проникнення*.

На горизонтальну поверхню наносять шар мастила і кладуть на нього калібрований конус (рис. 11.19). За глибиною його проникнення в мастильний шар судять про в'язкість мастила.

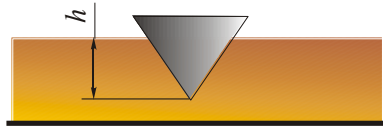

Рис. 11.19

Рис. 11.20

б) Температура краплепадіння.

На паличку беруть невелику кількість мастила (рис. 11.20) і нагрівають. Температура, за якої впала крапля, і є температурою краплепадіння.

в) Водостійкість.

Мастило має бути нерозчинним у воді.

11.3.4. Газове мастило

Функцію мастила тут виконує газ: повітря, азот, інертні гази. Такий вид змащення широко застосовують в кінематичних парах точних приладів.

11.3.5. Граничне мастило

Якщо товщина мастильного шару менша 0,0001 мм, то властивості мастила вже відрізняються від об'ємних. Тому тертя і знос таких тіл визначається властивостями контактних поверхонь і властивостями мастильного шару, відмінних від об'ємних.

На рис. 11.21 зображений розріз зони контакту двох тіл з надтонким введеним мастильним шаром.

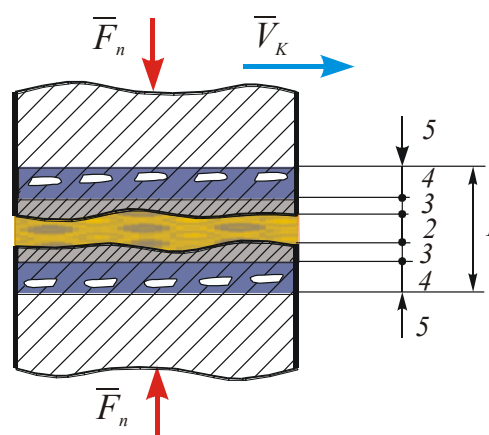

Рис. 11.21

Проміжний шар 1 називається *третім тілом* між основними матеріалами фрикційної пари. Він складається з адсорбційного шару мастила 2, плівки оксидів 3, дефектного шару основного матеріалу 4.

Розрізняють також:

а) *гідростатичне* та *газостатичне* мастило, коли рідина або газ підводиться під зовнішнім тиском;

б) *гідродинамічне* та *газодинамічне* мастило коли розділення тіл, що утворюють фрикційну пару, здійснюється за рахунок тиску, який самогенерується в шарі мастила при відносному русі цих тіл

в) *еластогідродинамічне* мастило, коли характеристики тертя і товщина мастильного шару між поверхнями контактних тіл визначаються пружними властивостями, повзучістю, релаксацією матеріалу.